

Tożsamość miejsc w nowych czasach

Agnieszka Aleksandra Jaszczak

Identity of Places
in the New Times

Wstęp

Introduction

Krajobrazy kulturowe, w tym krajobrazy wiejskie, powstały jako wynik historycznych procesów kształtowania osiedli i czynników przyrodniczych oraz socjo-ekonomicznych. Krajobrazy te są postrzegane w układzie strukturalnym, na który składają się walory ekologiczne, historyczne, kulturowe, architektoniczne [Cavallo i in. 2010]. Wzorowanie się na śladach krajobrazu formowanego historycznie w odniesieniu do przestrzeni kształtowanej współcześnie wydaje się być właściwym sposobem na kontynuowanie tradycji miejsca. Program obejmujący wytyczne w kierunku odnalezienia cech historycznych i wdrożenia ich w praktyce jest stosowany w wielu krajach europejskich. Giacché [2010] wskazuje na powstanie narzędzi ułatwiających odwzorowanie elementów krajobrazu wiejskiego w okolicach Asyżu, w tym m.in. „Guidelines of Restoration of Assisi’s Landscape” oraz „Management Plan”. W pierwszym dokumencie, krok po kroku, opisane są materiały, typy zabudowy, wielkość i gatunki roślin oraz metody prac ochronnych w stosunku do jednostek krajobrazu, wcześniej wyróżnionych w planie. Jako przykład wprowadzenia w strukturę form tożsamych-drzew oliwnych, jednak bez tradycyjnej użytkowej funkcji, Giacché podaje współczesny parking położony na wzgórzach Asyżu. Gaj

oliwny ma tworzyć bowiem wrażenie wiejskości, powrotu do historii i tradycji.

Związki z otaczającą przyrodą, a także wpisanie układów wsi, architektury, infrastruktury, czy wreszcie komponowanie terenów zieleni w sposób funkcjonalny, ale i symboliczny od wieków były bardzo czytelne także w układzie Polski pn.-wsch., a w szczególności na terenach dawnych Prus Wschodnich. Dlatego też w procesie planowania przestrzeni „od nowa” w dalszym ciągu istotne jest odnalezienie tożsamości wspólnej dla mieszkańców wsi. Umożliwia to również zachowanie pamięci o krajobrazach, miejscach, ludziach dla następnych pokoleń. Ważna jest przy tym identyfikacja „obrazów” miejsc, cennych obiektów oraz obszarów, w tym przyrodniczych, kulturowych, a także wizualnych. Składają się one w jedną całość, a ich wzajemne relacje stanowią o harmonii przestrzeni krajobrazowej [Jaszczak 2010]. Zadanie powyższe wydaje się stosunkowo łatwe do realizacji w przypadku zachowania ciągłości historycznej, społecznej, kulturowej na danym obszarze, jak np. w przypadku przywołanego włoskiego przykładu. O wiele trudniej jest opierać myślenie o typowych regionalnych cechach krajobrazu w sytuacji, gdy obszar zamieszkuje społeczność napływowa, która została przesiedlona z innych części kraju. Taką sytuację mamy na Warmii i Mazurach. Przestrzeń przecież nie tak dawno zastana (okres powojenny),

ale obca (poniemiecka) i niechciana została przekształcona w mniejszym lub większym stopniu. I mimo, że sytuacja kraju w ciągu ponad dwóch dekad po okresie transformacji politycznej i ustrojowej zmieniła podejście współczesnych mieszkańców do krajobrazu wsi, nadal w „przestrzeni mentalnej” daje się odczuć konsekwencje „wymiany” społeczeństwa.

Przestrzeń wsi widziana (od)nowa

The space of village seen as
a new one

Obszary wiejskie podlegają ciągłym zmianom. Dzieje się tak najczęściej z powodu coraz mniejszej wagi funkcji rolniczej w stosunku do mieszkalnej, usługowej, rekreacyjnej. W warunkach „nowej wsi” w granicach Polski pn.-wsch. szczególnie dostrzegalne jest zwiększone zainteresowanie użytkowaniem terenów w celach letniskowych, rekreacyjnych. Szczególne walory przyrodniczo-kulturowe, zwłaszcza w okolicach warmińskich, czy mazurskich jezior, lasów, stosunkowo niewielki udział przemysłu, dużych zakładów produkcyjnych, czy wreszcie mit wiejskiej sielanki i życia bez zmartwień stale przyciąga nowych mieszkańców, letników, turystów z miast. Z drugiej strony ta „nowa wieś” jest pozostawiona sama sobie z narastającymi problemami związanymi z bezrobociem, migracją

młodych ludzi za granicę, złym stanem technicznym infrastruktury, w tym drogowej, słabym dostępem do instytucji edukacyjnych, zdrowotnych, administracyjnych. Wydawałoby się więc niezwykle istotne sukcesywne programowanie rozwoju wsi, uwzględniające zapobieganie w sposób trwały pogłębiającym się problemom.

Obecnie przekształcenia obejmują m.in. układy miejscowości, tkankę architektoniczną, obiekty sakralne, techniczne, użyteczności publicznej, formy zieleni. Jak stwierdza Adamczyk [2004] do czynników powodujących przekształcenia dodać można współczesne trendy w projektowaniu przydomowych terenów zieleni. Zauważyć można dużą różnorodność form ogrodów przydomowych na wsiach i swobodę ich stosowania, co sprawia, że krajobraz wiejski zyskuje zupełnie odmienny niż kilkanaście lat temu charakter i wygląd [Adamczyk, 2004].

O ile zmiany w kształtowaniu przestrzeni wsi są uzasadnione ekonomicznie, czy mają na celu rozwój materiałowo-technologiczny oparty na zasadach ekologii i ochrony, należy je popierać. Natomiast te nieuzasadnione i bezpodstawne, które prowadzą do deformacji bądź zubożenia walorów przyrodniczych, czy kulturowych są już nie do zaakceptowania. W ostatnich latach przyływ środków (głównie unijnych) finansujących inwestycje związane z udoskonaleniem infrastruktury, a także zagospodarowaniem wsi był niezwykle ważny z punktu widzenia wielofunkcyjnego rozwoju. Jednakże sposób planowania, wykonania, jakości, a tym samym wykorzystania funduszy nie zawsze wydaje się być zadowalający. Zauważalne jest to przede wszystkim w kwestii aranżacji terenów zieleni czy miejsc użyteczności publicznej. Wiele inwestycji realizowanych jest sztywno, bez indywidualnego podejścia, kontekstu

Ryc. 1. Sposób zagospodarowania miejsc o charakterze rekreacyjnym wraz z placami zabaw we wsiach gminy Biskupiec (woj. warmińsko-mazurskie). Realizacja przy dofinansowaniu ze środków EU

Fig. 1. Management of places with recreational character including playgrounds in Municipality of Biskupiec. Realization supported by EU financing

Ryc. 2. Sposoby odwzorowania ogrodów wiejskich w zagrodach Muzeum Etnograficznego w Olsztynku. Zajęcia terenowe dla studentów kierunku architektura krajobrazu, UWM w Olsztynie

Fig. 2. Methods of modeling of rural garden in farmsteads of Ethnographic Museum in Olsztynok. Terrain classes for students of landscape architecture, UWM in Olsztyn

regionalnego, wzorców architektonicznych, kompozycyjnych, czy roślinnych. Co więcej wybór firmy projektowej, czy wykonawczej wiąże się głównie z kryterium najniższej ceny, a nie jakości. Obiekty są więc powielane, przestrzenie we wsiach o różnym potencjale kulturowym są traktowane jednakowo, ku uciesze mieszkańców, bo przecież lepiej skorzystać i dostać „coś” np. katalogowy, tani plac zabaw, niż nie uzyskać nic (ryc. 1). Należy zatem zadać pytania: Czy przestrzeń „nowej” wsi ma dążyć do zunifikowania, być jednakowa, nie odnosząca się do kwestii tożsamości miejsca? Czy brak powiązania z danym miejscem zastanym daje przyzwolenie na dowolną interpretację przestrzeni i odrzucenie kontekstów historycznych? Czy możliwe jest włączenie cech krajobrazu w proces planowania wsi „od nowa”?

Planowanie terenów użyteczności publicznej oraz terenów zieleni na wsi

Planning of public utility spaces and green areas in village

W XXI wieku, w dobie wędrówek, podróży, wielokrotnych zmian miejsc zamieszkania, ludzie inaczej odbierają przestrzenie tożsame dla poszczególnych regionów. Cechy

krajobrazu mające znaczenie dla lokalnej społeczności mogą być odmiennie postrzegane przez osoby z zewnątrz – obce [Jaszczak 2010]. Jak więc planować miejsca wspólne we wsi, parki, place, ogrody mające na celu utrwalenie kontaktów społecznych? Czy na obszarach wiejskich Warmii i Mazur warto odnieść się do wielowiekowej tożsamości, czy może stworzyć nowy wzorzec w kształtowaniu terenów zieleni?

I. Próba aranżacji dawnej i współczesnej przestrzeni prywatnej

a) Wzorzec ogrodów wiejskich – ujęcie historyczne.

Szczególnym problemem w odszukaniu i identyfikacji cech ogrodów wiejskich dawnych Prus Wschodnich, a w szczególności informacji na temat gatunków i odmian w nich stosowanych, jest mała liczba danych źródłowych na ten temat. Inwentaryzacja współczesnych przestrzeni

przyzagrodowych wydaje się być metodą mało wiarygodną, ze względu na zmiany w składzie gatunkowym, formach ogrodzeń, układzie kompozycyjnym. Dodatkowym problemem jest to, że po wojnie mieszkańcy przybyli z innych regionów Polski przywieźli także zwyczaje związane z aranżacją przestrzeni przyzagrodowej. Mimo to konieczna wydaje się próba całkowitego odwzorowania charakteru ogrodów wiejskich przy obiektach muzealnych, skansenach, w tym m.in. w Muzeum Etnograficznym w Olsztynku. Właściwą metodą w poszukiwaniu cech tożsamych dla ogrodów wiejskich jest kwerenda materiałów archiwalnych, także zagranicą, odczyt z dokumentacji fotograficznej oraz obrazów, a także bezpośredni wywiad środowiskowy z dawnymi mieszkańcami Warmii i Mazur. W ostatnich latach zrealizowano tu szereg prac inżynierskich i semestralnych na temat

Ryc. 3. Zastosowanie roślinności niskiej we współczesnych przedogródkach jako wyraz zachowania tożsamości miejsca

Fig. 3. Using of low vegetation in present-day front gardens as a sign of preservation of place identity

zagospodarowania przestrzeni zagrody w ramach zajęć z ruralistyki (ryc. 2). Odszukanie cech wspólnych w najmniejszej przestrzeni, jaką jest przedogródek oraz założenie takiego układu byłoby niezwykle pomocne w celach edukacyjnych, poznawczych, czy promocyjnych. Dużą rolę dostrzega się w procesie edukacji na poziomach różnych grup wiekowych.

b) Ogrody w układzie dawnej zabudowy o nowej funkcji

O ile w układach typowo historycznych lub zawierających tkankę

historyczną istotne jest szczegółowe odwzorowanie elementów ogrodu, o tyle w układach dawnej zabudowy z nową funkcją właściwe wydaje się być zastosowanie wybranych cech historycznych z nowym kontekstem. Warto nawiązać w przestrzeni zagrody do typowych jej części, wydzielając część przedogródka (z roślinnością niską, głównie bylinami, dwuletnimi i jednorocznymi, ziołami - ryc. 3), sadu i warzywnika, wskazując na charakterystyczny sposób grodzenia działki, stosując pojedynczy okaz drzewa jako „opiekuna domu”.

c) Ogrody w zabudowie współczesnej

W odniesieniu do zabudowy współczesnej celowe byłoby nawiązanie do wiejskości kompozycją, formą i stylem, lecz przy zastosowaniu form współczesnych, naturalnych, wpisujących się w ruralistyczny charakter. Przy doborze środków dozwolone jest zastosowanie nowoczesnych eko-materiałów, natomiast roślinność powinna współgrać z rodzimymi gatunkami (ryc. 4). Ważna jest również funkcja użytkowa roślin, warto więc wprowadzić drzewa i krzewy owocowe, warzywnik, ogród ziołowy, co odzwierciedla nowe podejście do wykorzystania własnych wytworów w kuchni.

II. Tereny zieleni o funkcji użyteczności publicznej na wsi

a) Parki wiejskie, place, skwery, zieleńce

Parki wiejskie są nadal jednym z najważniejszych elementów krajobrazu wsi warmińsko-mazurskiej. Mają zróżnicowany charakter w zależności od położenia, wielkości, układu kompozycyjnego, sprawowanej funkcji. Mimo to w próbach nowej aranżacji parków należy zwrócić uwagę na proporcje w składzie gatunkowym, wprowadzenie roślinności liściastej w przewadze nad iglastymi, zastosowanie form niskich na podbudowie bylin, roślin dwuletnich i jednorocznych oraz traw ozdobnych. Tymczasem w koncepcjach stworzonych na potrzeby

Ryc. 4. Przykład nawiązania do sielskiego charakteru wsi we współczesnej aranżacji, przy nowopowstałej zabudowie

Fig. 4. Example of reference to idyllic character of village with modern arrangements close to new buildings

Ryc. 5. Zrewaloryzowany park przy pałacu w Galinach jako doskonały przykład odwzorowania historycznych cech miejsca

Fig. 5. Revalorized park by palace in Galiny as a perfect example of modeling the historical features of place

realizacji programów rewitalizacji wsi dostrzega się wiele błędów, nie tylko w przedstawionej kompozycji, ale również w doborze gatunków, najczęściej iglastych. Podobnie jest z elementami małej architektury. Pojawiają się dostępne formy siedzisk, ogrodzeń, oświetlenia stylizowane na miejskie, co w żadnym wypadku nie nawiązuje do tradycji miejsca. W kształtowaniu mikro-przestrzeni w formie skwerów, czy zieleńców warto natomiast zastosować niewielkie krzewy, ewentualnie byliny, bez „wszędobylskich” żywotników. W układzie wsi duże znaczenie powinna mieć zieleń sakralna o charakterze symbolicznym. W programach odnowy warmińskich kapliczek oprócz odrestaurowania samych obiektów powinna pojawić się koncepcja nasadzeń drzew (w liczbie 2 lub 4), krzewów oraz bylin.

b) Parki historyczne – identyfikacja i odtworzenie cech, próba rewaloryzacji

W układzie Polski pn.-wsch. jest stosunkowo niewiele parkowych założeń rezydencjonalnych, pałacowych, czy dworskich na wsiach w porównaniu z innymi regionami Polski. Te, które pozostały po okresie powojennym, uległy znacznym przekształceniom lub ulegają postępującej dewastacji. Daje się jednak zauważyć przypadki szczególnej dbałości ich obecnych właścicieli, nie tylko w zakresie odrestaurowania obiektów, ale także w procesie rewaloryzacji parków (przykład obiektów

i parku w Galinach – ryc. 4, 5). Wskazuje się bowiem na konieczność przeprowadzenia ważnych, z punktu widzenia odwzorowania cech tożsamy, analiz archiwalnych, terenowych, szczegółowych inwentaryzacji, a na ich podstawie koncepcji rewaloryzacji. Końcowym etapem jest właściwa realizacja.

c) Zieleń przyuliczna – pielęgnacja alei przydrożnych

Zadrzewienia przydrożne są ważnym elementem przyrodniczym, kulturowym i wizualnym krajobrazu obszarów wiejskich Polski pn.

-wsch. Ich powstanie (zakładanie) uzależnione było i nadal jest od szeregu czynników i uwarunkowań wzajemnie ze sobą powiązanych. Należy więc nie dopuścić do obniżenia wartości przyrodniczej, kulturowej i krajobrazowej dróg i alei przydrożnych, jak również zachować historyczny układ dróg oraz tam, gdzie jest to możliwe, uzupełniać luki w alejach poprzez nasadzenie drzew (typowych gatunków stosowanych dawniej w regionie). Wskazane jest wprowadzanie nowych nasadzeń, zwłaszcza tam, gdzie nastąpiła ich całkowita wycinka. Ze względu na

Ryc. 6. Ogród bylinowy przy założeniach folwarcznych w Galinach

Fig. 6. Perennial garden by grange buildings in Galinas

uwarunkowania regionalne w rozwoju turystyki wiejskiej warto określić właściwe tendencje w zagospodarowaniu turystycznym, a także włączyć „drogi krajobrazowe” jako produkt w system turystyczny regionów [Jaszczak 2008].

d) Obszary sportu i rekreacji – nowe przestrzenie

Szczególne znaczenie ma dostosowanie terenów o charakterze sportowym i rekreacyjnym dla potrzeb mieszkańców oraz osób przyjezdnych w różnym wieku i sprawności ruchowej. W przypadku wskazań do planowania trudno odnieść się do ciągłości historycznej, są to bowiem miejsca generujące nowe funkcje, jednakże ważne jest dostosowanie formy do wiejskiego charakteru poszczególnych miejscowości. Dlatego też aranżacja np. placów zabaw, boisk sportowych, terenów przy szkołach, powinna być indywidualna według ich lokalizacji, skali przestrzeni, potrzeb użytkowników. Jak wynika z badań, są to najczęściej planowane miejsca, przy których brane jest pod uwagę finansowanie ze środków unijnych. Należy więc dołożyć wszelkich starań, aby przestrzenie te były prawidłowo przygotowane do użytku.

Podsumowanie

Conclusion

Współczesna przestrzeń wsi jest połączeniem tego, co składa się na spuściznę historyczną oraz

nowych form, funkcji, sposobów kształtowania nowego jej wizerunku. Odniesienie się do cech krajobrazu warunkujących kształtowanie się wsi w ciągu wieków w programach i projektach odnowy, ochrony stanu zachowania, tworzenia przestrzeni z nową funkcją jest więc właściwym sposobem na kontynuowanie tradycji miejsca. W pracy przeanalizowano zmiany w strukturze współczesnej wsi w oparciu o uwarunkowania Polski pn.-wsch. Wskazano, że o tożsamości miejsc stanowi szereg czynników. Najbardziej istotne związane są z historią i wspólnotą kulturową danych społeczności. O specyficznym kształtowaniu przestrzeni decyduje podobny odbiór wartości przyrodniczych i kulturowych, a także szacunek do tego, co otrzymane w spadku od dziadów i pradziadów. Próba identyfikacji elementów krajobrazu przez mieszkańców regionów o jednakowej tożsamości i zapisie historycznym wydaje się być jednak łatwiejsza, niż w tych o wielu kulturach i odmiennych tradycjach np. na Warmii i Mazurach [Jaszczak 2010]. Jednakże i tu warto odnaleźć tożsamość w nowych czasach, choćby przy odwzorowaniu cech w aranżacji terenów zieleni.

Literatura

1. Adamczyk J., 2004, *Ogrody przydomowe jako element kształtowania krajobrazu współczesnej polskiej wsi* [w:] *Krajobraz i ogród wiejski. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski*, t. 3, s. 77.

2. Cavallo A., Marino D., Marrucci V., 2010, *The traditional agrarian landscape: the role of cultural landscapes between human factors and environmental characters* [w:] *Cultural Landscape*, ECLAS European Council of Landscape Architecture Schools, Istanbul Technical University, Department of Landscape Architecture, Istanbul, s. 51.

3. Giacché G., 2010, *Responses of cultural site of Assisi to maintain the agriculture* [w:] *Cultural Landscape*, ECLAS European Council of Landscape Architecture Schools, Istanbul Technical University, Department of Landscape Architecture, Istanbul, s. 95.

4. Jaszczak A., 2008, *Droga krajobrazowa jako produkt turystyczny*. Nauka Przyr. Technol. T. 2, Z. 4, Poznań.

5. Jaszczak A., 2010, *Wielokulturowe krajobrazy* [w:] *My i Oni. Interdyscyplinarne obrazy wielokulturowości*. Wyd. Nauk. UAM seria: Człowiek i społeczeństwo, s. 63-81.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Agnieszka Aleksandra Jaszczak

Katedra Architektury Krajobrazu
i Agroturystyki,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Department Of Landscape Architecture And
Agrotourism
University of Warmia and Mazury in Olsztyn